

Laskod, református templom

A történeti Szabolcs megyéhez tartozó Laskod művészettörténeti jelentősége csak az utóbbi időkben vált világossá. Úgy tűnik, a XIX. századi kutatás nem vett róla tudomást, és Gerecze Péter is ismeretlen korúként hozza, korábbi irodalom nélkül.¹ Genthon István 1490-es építésűnek tartja,² az 1987-es műemléki topográfia óvatosabban fogalmazva középkori eredetűnek ismeri, és megemlíti, hogy az 1828-as *canonica visitatio* szerint 1483-ban épült.³ A kérdésben döntő fordulatot az 1990-es évek közepén egy szakszerűtlen tatarozásból kibontakozó kutatás és restaurálás hozott, melynek során igen figyelemre méltó falkép-együttes is napvilágra került: ennek köszönhetően a templom ma már a jobban ismert emlékek közé tartozik.⁴

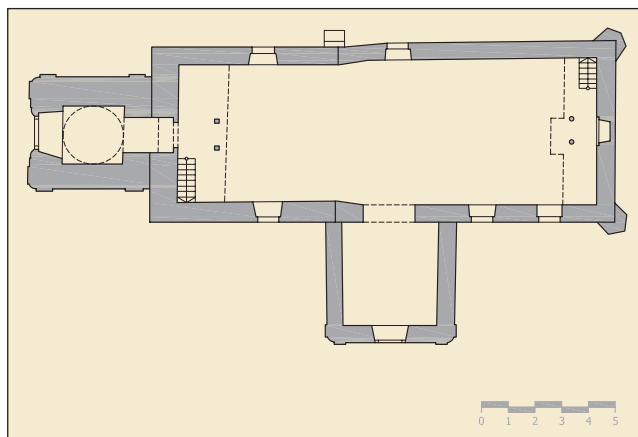
A tisztánlátást az is nehezítette, hogy a mai Laskod közelében, Kántorjánosi határában is létezett egy azonos nevű, mára elpusztult falu, amelynek adatait hosszú időn keresztül a ma is létező helységre vonatkoztatták. Németh Péter ismerte fel, hogy sem az 1320-as per, melynek során a falu papját a miseruhákban és a szekrényekben őrzött dolgokban okozott tetemes kárral vádolták, sem az ottani Szent Mihály-egyház 1347-es említése nem vonatkoztatható a szóban forgó műemlékre.⁵

A falura vonatkozó forrásaink valójában 1283-mal kezdődnek, amikor is Bagdai Illés ispán birtoka. Azt is megtudjuk, hogy V. Istvántól kapta, vagyis 1270–1272 közt juthatott hozzá.⁶ 1312-ben már az ő fiai szerepelnek az itteni birtokügyekben,⁷ 1317-ben özvegyéről esik szó,⁸ 1337-ben pedig az derül ki, hogy Illés bán magtalanul halt el.⁹

Ugyanakkor már 1321-ben felbukkannak Balogsemjén nembeli Mihály fiai, hogy beiktassák magukat IV. László adományába.¹⁰ Mint ismeretes, IV. László utolsó éveiben Mihály fiai (István és Pál) a király fontos támaszai, s mint ilyenek, mérhetetlen adományokban részesültek. 1290 után azonban mindent elveszítettek, s csak nehezen szilárdult meg újra a helyzetük.¹¹ A Jákó nembeli Csépán fia és Komorzán ellene mondott az 1321-es beiktatási szándékuknak is,¹² végül úgy egyeztek meg, hogy a szomszédos Bagda Csépán fiaie lesz, míg Laskod Mihály fiaié.¹³ 1323-ban Egyed ispán fia

Symeon mester tiltakozott Laskodon elkövetett hatalmaskodás ellen,¹⁴ aki talán azonos Mihály fivérének, Egyednek Simon nevű fiával – azaz a Kállai család is részt szerezhette a faluban. A Kállaiak később is szerepelnek a falu birtokosaiként.¹⁵

Magáról a templomról először 1483-ban kapunk hírt, amikor 10 márka értékűnek mondták. Ez megfelel a korabeli becsű-jegyzékek torony nélküli, de temetkezési joggal rendelkező templomainak.¹⁶ Ez az épület, alighanem különösebb átalakítások nélkül, került a reformátusok birtokába, s mint ilyen kőtemplomot említették 1696-ban.¹⁷ A laskodiak 1785-ös kérése, hogy szilárd anyagból építhessenek templomot, arra utal, hogy a középkori épület már rossz állapotban lehetett; egy 1809-es feljegyzés szerint a renoválás 1791-ben végbe is ment.¹⁸ Ugyanakkor a tornyot mintegy 38 esztendősnak mondják, azaz 1770 körül épülhetett. Jelentősebb átépítésre került sor 1830-ban, míg a ma is álló torony 1863-ra datálható.¹⁹ Ez utóbbiak pontos viszonyait is tisztázta az a kutatás, amelyre 1994 májusában került sor, egy évek óta húzódó tatarozás alkalmával. A Juan Cabello, Simon Zoltán és G. Horváth Erzsébet részvételével folyó munkák tisztázták a templom építéstörténetét, és jelentős falkép-együtteseket fedeztek fel.²⁰ A templom restaurálása Jámbor Andrea tervei szerint készült, míg a falképek helyreállítását 1998–1999-ben Seres László végezte.

1. A templom alaprajza

2. A templom délről

A restaurálás során kialakult, mai helyzetet a különböző korú épületrészek diszkrét, de érthető megkülönböztetése jellemzi. A téglából épült, egyhajós templom egyszerű téglalap alaprajzú, melynek déli oldalához előcsarnok, nyugati oldalához háromszintes torony csatlakozik (1–2. kép). Az északkeleti és -nyugati sarkok, valamint az északi homlokzat közepét alacsony támpillérek erősítik. Bejárata a déli előcsarnokon keresztül, illetve a toronyon át, a hajó nyugati falában (a középtengelytől kissé délre eltolva) nyílik. Kétféle ablaknyílás különböztethető meg: a keleti falban egy, az északi és a déli fal keleti részén két-két nagyméretű, téglalap alakú, szegmentíves lezárású ablakot találunk,²¹ míg a déli fal nyugati felén egymáshoz közel három kisebb, félköríves záródású, lépcsős béléttű ablak fedezhető fel (3. kép). A hajó nyugati felén (az északi támpillértől nyugatra) a hajófalat egy üvegfalal emelték meg, amelyet fa lamellák tagolnak. Efölött a tetőzet is elválik a keleti hajórésztől. A belsőben ennek felel meg a térlefedés különbsége. Míg a keleti részt kékre festett kazettás síkfödém zárja, addig ennek folytatása a nyugati

részen rácsszerű, s a gerendák közt a megemelt, fa belső burkolatú tetőzetre látunk rá. Az áttört felület határa félköríves. Ennek megfelelően a téglapadló mintázatában is kirajzolódik a félköríves záródás.

Ez a helyreállítási terv hangsúlyozottan modern, műemlékes eszközökkel²² a feltárás során megismert középkori jellegzetességeket kívánta megértetni a látogatókkal. A templomon ugyanis a restaurálás előtt középkori részlet nem volt látható. A hajó keleti és nyugati része nem vált el egymástól, és ablakai is (északon három, keleten egy, délen az előcsarnok két oldalán kettő-kettő) lényegében egységes kialakításúak voltak. Ezek közül ma már nincsenek meg a hajó nyugati részén az északi és a déliek.

A feltáráskor bebizonyosodott, hogy a hajó falai nem egykorúak. A nyugati fal és az oldalfalak nyugati, kb. 620 cm hosszú szakasza (az előcsarnok és az északi támpillér vonaláig) tartoznak a középkori fázishoz, míg ettől keletre a XIX. századi kiegészítés emelkedik. A középkori falazatba utólagosan törték bele a szegmentíves ablakokat. A középkori hajó belmérete 550 × 520 cm volt.²³

A kutatás során végzett régészeti feltárás felszínre hozta az eredeti szentélyzáródást. A 4. árok a déli hajófalhoz közel egy íves fal alapozási árkát hozta napvilágra, melynek eredeti anyagára téglatörmelék utalt. Ennek folytatását az 5. és 6. árok is jelezte. Ennek alapján megállapítható volt, hogy a templomot egykor félköríves téglafal határol-

3. Ablakok a déli hajófalán

ta keletről. Ennek csatlakozási pontjai egybeestek a déli előcsarnok nyugati bekötő falával és az északi támpillér vonalával. Maguk a csatlakozási pontok nem teljesen világosak: nem tudjuk, a külsőn beugrott-e az apszisindítás.²⁴ Valószínűbb a beugró felület, hiszen a belsőben a déli oldalon úgy tűnik, az apszis keskenyebb volt a hajónál. A rajzok tanúsága szerint az apszis csatlakozásánál beugró diadalív is megfigyelhető volt, a beugrás pontos mértéke azonban nem ismert.²⁵ Annyi ezek alapján is megállapítható, hogy a hajónál keskenyebb, félköríves szentély erőteljesen beugró diadalívvá vált el a hajótól.

A falkutatás során a templom nyugati bejáratának eredeti formáira nem derült fény. Napvilágra kerültek azonban a déli fal középkori ablakai. Legépebben a középső került elő: ennek nyílása félköríves, mely a belső és külső oldalon egy-egy lépcsővel tágul. A kutatók megfigyelése szerint a béllet eredeti formája enyhén csúcsíves volt, amelyet később a vállvonaltól indított vakolással formáltak félkörívesse. Ettől az ablaktól keletre, a szegmensíves, utólagos ablak fölött egy másik csúcsíves ablakbéllet záródása került elő. A középső ablaktól nyugatra is volt egy középkori ablak, melynek keleti kávját és áthidalójának befalazott fészket a kutatók észlelték.²⁶

A templombelsőben a falkutatás során két téglalap alakú falfülke került elő az északi és a déli hajófalban, melyeket a középkori téglafalba utólagosan törtek be. Ezeket a kutatók a XVI–XVII. századra teszik. Ugyancsak XVII. századnak tartják a középkori ablakok lekerekítését. Még későbbi, az 1830-as újjáépítéshez köthető a hajó keleti fele, míg a tornyot egyértelműen 1863-ra datálják. Megjegyzendő, sem a források szerint 1770 körül épült tornyoknak, sem az 1791-es renoválásnak számottevő maradványát nem észlelték – a jelek szerint ezeket a XIX. századi bővítések maradványaként eltüntethették.

A kutatás eredményei alapján tehát az első templom egy viszonylag rövid, kis méretű, közel négyzet alaprajzú hajóból és attól erőteljesen beugró diadalívvel elválasztott, keskenyebb félköríves apszisból állt. Az alaprajz legközelebbi rokona a Szatmár megyei Csengersima első temploma;²⁷ meg kell azonban jegyezni, hogy annak nem ismert diadalíve, és ablakformái is mások. A simai első fázist annak részletformái (ablakai, párkányformái, falfülkéi) alapján a XIII. század közepe tájára lehet keltezni. A laskodi templomhoz ennyi részletforma sem áll a rendelkezésünkre, de az megemlítendő, hogy a szentély kialakítása a simainál tagoltabb volt.

4. Szent László-legenda és Vir dolorum ábrázolás

Ennél több tanulsággal szolgálnak az ablakformák. A lépcsős béllet kifejezetten ritkának számít. A régióban legközelebbi rokona a csarodai templom nyugati falán felezhető fel, ez azonban egy lépcsővel gazdagabb. Lépcsőzött ablakokkal épült a gacsályi templom tornya, de azok háromszögű végződésűek. Lépcsősen mélyednek a falba a fényeslitkei templomtorony ikerablakai is. Ez utóbbiak a XIII. század végére, illetve a XIV. század első harmadára tehetők.²⁸

A templom datálását segítheti a falképek elemzése is.²⁹ Ennek első rétegét a déli fal Szent László-ciklusa és ennek folytatásában egy *Vir dolorum* alkotja, melyhez szorosan kötődik (bár kissé eltérő stílusban) az északi fal nehezen azonosítható jelenete (*4. kép*).³⁰ Ezek elválaszthatatlanok attól a csoporttól, amelyhez ma már Csarodán kívül Lónya, Gerény (Горяни) és Palágykomoróc (Паладь Комаривци) töredékeit is hozzá lehet kapcsolni, és amelyet a XIV. század első harmadánál korábbra nem keltezhe-

tünk. Az északi fal Szent György-ábrázolásának töredéke és az ezután készült Utolsó ítélet, mely egykorú a déli fal Szent Páljával és püspökszentjével, már a XIV. század végének és a következő elejének további reprezentációs igényéről tanúskodik.³¹

Mindezeket a szempontokat megfontolva úgy vélekedhetünk, hogy a laskodi templom, bármennyire is Árpád-kori jellegű, valójában annak legvégén, esetleg már a XIV. század elején épülhetett. Így az építkezés, illetve a kifestés indítékaként nem annyira Illés ispán 1270 körüli birtokszerzése jöhet számításba, mint az újabb tulajdonosváltás, a Balogsemjének 1321-től kimutatható jelenléte. Természetesen mind az építésre, mind a falfestészeti dekorációra sor kerülhetett mindezekről függetlenül, e két időpont között is.

A fényképeket Mudrák Attila, a rajzot Fogarasi Barbara készítette.

JEGYZETEK:

- ¹ GERECE 1906. 755.
² GENTHON 1961. 171.
³ MMT XI.: 268. (G. Krámer Márta – Mendele Ferenc).
⁴ Alapvető publikációk: CABELLO–SIMON 1995. 143–168.; CABELLO–SIMON–JÁMBOR–WEHLI 2001. – a falképekről: G. HORVÁTH 1995. 169–176.; JÉKELY–LÁNGI 2009. 136–153.
⁵ NÉMETH 1997. 121.; MEZŐ 2003. 291. – vö.: MMT XI.: 266., 268.; CABELLO–SIMON 1995. 143.; SZATMÁRINÉ 2000. 27. – már jó adatokkal: CABELLO–SIMON 1995. 143–168.; CABELLO–SIMON–JÁMBOR–WEHLI 2001.; JÉKELY–LÁNGI 2009. 136.
⁶ FEJÉR V/3.: 194.
⁷ AO I. 247.: No 229.; AO KL. III.: 105.: No 220. – ld. még: NÉMETH 1997. 119.
⁸ AO KL. IV. 282.
⁹ AO III.: 430.
¹⁰ AO I.: 602.: No 546.
¹¹ KARÁCSONYI 1900/1901. I.: 182–183., 188–189. – KARÁCSONYI 1995. 202–204., 208–209. A semjéniek laskodi birtoklásához Karácsonyi által idézett források (A. I. 682., A. II. 20.) számomra nem értelmezhetőek.
¹² KÁLLAY LEV. I.: 36.: No 115.
¹³ NÉMETH 2000. 12.
¹⁴ AO II.: 68.: No 61.
¹⁵ FEJÉR X/6.: No 876.; CABELLO–SIMON 1995. 143.
¹⁶ Ezekhez ld.: MAROSI 1999. 15.
¹⁷ MMT XI.: 268. Nagyjából ekkori a gyülekezet ezüstpohara és óntányérja is, uo.
¹⁸ MMT XI.: 268.
¹⁹ MMT XI.: 268. és CABELLO–SIMON 1995. 140.
²⁰ CABELLO–SIMON 1995. és G. HORVÁTH 1995.
²¹ Ezek közül CABELLO–SIMON 1995. 5. és 12. képe nem jelöli az északi fal keleti ablakát, ahogy a *Tájak, korok, múzeumok* sorozatban megjelent kis füzetben közölt alaprajza sem, amely viszont az északi fal nyugati ablakát meglévőnek jelöli, noha azt befalazzák. CABELLO–SIMON–JÁMBOR–WEHLI 2001.

- ²² Mint maga a tervező, Jámbor Andrea írja: *ki kellett találni valami „műemlékeset”*. CABELLO–SIMON–JÁMBOR–WEHLI 2001.
²³ CABELLO–SIMON 1995. 31. jegyzet.
²⁴ A feltárási rajz szaggatott vonallal, azaz hipotetikusan a déli oldalon beugrónak, az északon inkább folytatólagosnak jelzi, erre vonatkozóan azonban nincs régészeti adatunk. CABELLO–SIMON 1995. 5. ábra.
²⁵ A déli diadalív zárása kívül esett a 4. kutatóárkon. Az északi oldalon a 6. árok lefedte a kérdéses területet, de a rajzon az alapozás fala megszakad, anélkül, hogy bekanyarodna: alighanem a fal végződése nem volt pontosan megragadható. Ezen alapján úgy tűnik, a mai téglapadlóban kirakott diadalív-lenyomatok is csak hipotetikusak.
²⁶ CABELLO–SIMON 1995. 148–150. Megjegyzendő, ez nem a befalazott szegmentíves ablak helyén volt, hanem attól keletre.
²⁷ CABELLO–SIMON–JÁMBOR–WEHLI 2001.; Csengersima. In: KOLLÁR 2011. 256–260. (Szakács Béla Zsolt) – ld. még uo.: 10.: 2. ábra.
²⁸ Gacsályra: Gacsály. In: KOLLÁR 2011. 143–179. (Juan Cabello – Simon Zoltán), Fényeslitkére és Csarodára ld. a jelen kötet tanulmányait!
²⁹ CABELLO–SIMON 1995. 154. éppen falképei alapján tette a XIII. század második felére.
³⁰ Ezen Wehli Tünde szerint (CABELLO–SIMON–JÁMBOR–WEHLI 2001.) legvalószínűbben Keresztelő Szent János születésének témája azonosítható. Megjegyzendő, az angyal melletti alak nehezen azonosítható feliratából „a”, talán „n” és „d” olvasható ki, ami esetlegesen András apostolra utalhat. Őt legendája szerint egy angyal figyelmeztette, hogy apostoltársa, Máté kiszabadítására siessen (VORAGINE 1990. 7.). Az is feltűnő, hogy ezen alak mellett egy olyan töredékes figura látható, akinek attribútuma valamilyen fejsze (?) szerű tárgy – mint ismeretes, a bárd, alabárd, fejsze Máté, Mátyás és Tádé apostolok vértanúságának eszköze.
³¹ Ezzel összhangban Jékely Zsombor datálása Laskodon a XIV. század második negyedére, 1330 tájára esik. JÉKELY–LÁNGI 2009. 138.
³² Ezekről bővebben: JÉKELY–LÁNGI 2009. 136–153.